ڊاڪٽر حسين مسرت

اسسٽنٽ پروفيسر

گورنمينٽ زبيده ڪاليج، حيدرآباد

شاهہ عبداللطيف ڀٽائي جي سر ڪاهوڙي ۽ سر رامڪليءَ ۾، جدوجهد، ۽ مزاحمت جو عنصر

The element of struggle and resistance in the poetry of Shah Abdul Latif‘s "Sur Kaohori" and "Sur Ramkali"

Abstract

Shah Abdul Latif‘s poetry is a symbol of struggle and resistance against oppression and injustice, particularly evident in his works "Sur Kohiyari" and "SurRamkali."
Shah Abdul Latif‘s poetry reflects his intellect, consciousness, and profound understanding of human emotions. His poetry has been studied and analyssed by researchers from every era, and his work has been interpreted in various ways.
"SurKohiyari" and "SurRamkali" are two sequences in Shah‘s poetry that express the struggles of common people against social inequality and oppression. They have been condemned in their time, but their message lives on, and Shah‘s followers continue to seek his guidance and wisdom in the mountains where he sought refuge. His teachings continue to touch people‘s hearts..

شاهہ عبداللطيف ڀٽائي رحہ جي شاعريءَ جا انيڪ رخ، لاڙا ۽ رجحان آهن. شاهہ جذبن ۽ ڪيفيت جو شاعر بہ آهي تہ وري سندس شاعري ۾ فڪري ۽ شعوري لاڙن جي نواڻ پڻ موجود آهي. ان ۾ تاريخ جا اهڃاڻ بہ آهن، تاريخ جا جبر بہ آهن تہ وري موسمن جي سونهن بہ موجود آهي.

هر دور جا محقق، ڪنهن ماهر ٽوٻي جيان، جنهن ويل شاهہ جي شاعريءَ جي سمنڊ ۾ غوطا هڻن ٿا تہ، هر ڀيري، نوان نوان ماڻڪ، موتي ۽ هيرا ڳولهي ٿا لهن، جن جي ڪرڻن جي چمڪاٽ سان شعور ۽ ساڃاهہ نکري نروار ٿي ٿئي.

شاهہ جي هر سُر جي پنهنجي سُندرتا ۽ گهرائي آهي. سونهن ۽ عقل جو عجيب سمنڊ نظر اچي ٿو. سُر ۾ فڪر، شعور ۽ عقل جي ڪانہ ڪا واٽ ملي ٿي ۽ پڙهندڙان ڳوڙهي معنيٰ کي سليندي، فڪر جي عميق ۾ لهندو ٿو وڃي.

شاهہ جي شاعريءَ ۾ ڪجهہ موضوع ۽ ڪردار اهڙا آهن، جن جو ذڪر شاهہ، مختلف سُرن ۾ ڪيو آهي ۽ ائين ٿو محسوس ٿئي تہ اهي موضوع شاهہ جي روح ۾ رچيل آهن. سُرن مان، سر ڪاهوڙي، سُر رامڪلي ۽ سُر پورب نمايان آهن. جوڳين، سناسين جا قسم، انهن جون ذاتيون، انهن جا نالا، انهن جي رهائش، زندگي گذارڻ جا طور طريقا، ماڳ، مڪان، تاريخي پس منظر جو ذڪر اهميت جوڳو آهي ۽ انهن ڳالهين تي ڪجهہ تحقيق ٿيل پڻ آهي، پر جيڪا نمايان ڳالهہ آهي، اها هيءَ تہ انهن سُرن ۾ موجود نظريو ۽ مقصد آهي، جنهن کي سمجهڻ ۽ ان تي وڌيڪ تحقيق جي ضرورت محسوس ٿئي ٿي.

سُر ڪاهوڙي لاءِ ڪلياڻ آڏواڻي جي مرتب ڪيل شاهہ جي رسالي ۾ تعارف آهي تہ:

”ڪاهوڙي‘لفظ جي معنيٰ آهي، قبيلن ۾ ڏٿ ڏوريندڙ هن سُر ۾ انهن سنياسين جو ذڪر آهي، جو ڏيهہ کان ڏور ڏونگرن ۾ الک پيا ڏورين ۽ تن کي تسيا ڏيندا وتن.“(آڏواڻي، 2012 : 548)

ڪاهوڙي لفظ جي معنيٰ سنڌي لغت ۾ هيءَ آهي:

”ڪاهوڙي، ڏٿ تي گذران ڪندڙ. (جبل يا ٿر جا ماڻهو) جوڳي فقيرن جو گروهہ. (جيڪي نانگ جي ڏنگ تي جهاڙون رکن)(بلوچ، 2006 : 519)

ڪاهوڙي جي لفظي معنيٰ تہ اها ئي آهي تہ: اهي سنياسي جيڪي جبلن ۾ پنڌ ڪن ۽ اتي ڏٿ ڏورين، پاڻ کي تڪليف ڏيئي جبلن ۾ پنڌ ڪندا رهن.

علامتي ۽ اصطلاحي معنيٰ تي تحقيق کان اڳ هڪ ٻئي لفظ کي بہ سمجهڻ ضروري آهي. اهو آهي ’ڪاهہ‘ سنڌي لغت ۾ لفظ ’ڪاهہ‘ جي معنيٰ آهي:

”ڪاهہ. ث. حسد. وير - دشمني - خصوصيت - چاوت. عداوت. بغض.(بلوچ، 2006: 519)

منهنجي راءِ مطابق اهو لفظ پڻ تحقيق طلب آهي. منهنجي تحقيق مطابق گرامر ۾ اسين لفظن جي پويان ۽ اڳيان ٻيا لفظ لڳائيندا آهيون. سنڌيءَ ۾ ڪيترائي مفرد لفظ آهن ،جن ۾ اڳياڙي ۽ پڇاڙيءَ ٻيا لفظ ملائڻ سان نوان لفظ ٺهن ٿا.

ڪاهوڙي لفظ کي جيڪڏهن الڳ الڳ ڪجي

ڪاهو + ري – ’ري‘ مطلب بنا.

تہ مطلب نڪرندو اهو ماڻهو جيڪو بغض، حسد، دشمنيءَ ۽ وير کان آجو هجي. ان ڳالهہ تي تحقيق ٿي سگهي ٿي، پر منهنجي راءِ مطابق ڪاهوڙيءَ جي هڪ معنيٰ اها پڻ ٿي سگهي ٿي تہ، اهي ماڻهو جيڪي اخلاقي براين کان منفي روين کان آجا هجن، سُر ڪاهوڙيءَ جي بيتن مان پڻ اها ڳالهہ ثابت ٿئي ٿي.

سُر ڪاهوڙي ۾ جدوجهد ۽ جستجو جو ذڪر آهي. مقصد خاطر، دل مان منفي رويا ڪڍي، ڪنهن ’ذات‘ جي تلاش ۾ وڃڻ آهي. ’ذات‘ پڻ علامتي لفظ آهي، جنهن جون گهڻيون معنائون ٿي سگهن ٿيون.

”زندگي جي اعليٰ آدرش کي حاصل ڪرڻ لاءِ پوءِ اهو ذات ڳولا جو هجي، زهد، عبادت، رياضت ۽ ڪشالن ڪڍڻ جو هجي، پنهنجي نادان نفس کي زير ڪري حق جي حقيقت کي رهڻ جو مقصد هجي، ظلم ،ڏاڍائي سماجي نا انصافي، انساني قدرن ۽ حقن جي حصول جي جدوجهد هجي، سماجي انقلاب لاءِ راهہ هموار ڪرڻ ۽ غاصب قوتن خلاف جدوجهد ڪرڻ اهڙي قسم جا سيئي رويا جن جي صداقت ۽ حق جي حاصلات ۽ سماجي انصاف جي عمل لاءِ قدم کڻڻ وارن کي ڪاهوڙي چئي سگهجي ٿو.“(ڪاشف،2011: 342)

پٺائي انهن ماڻهن جو ذڪر ٿو ڪري، انهن جي تلاش ٿو ڪري، جن بہ جستجو ڪئي آهي، جن سان هو هڪ وار مليو آهي، وري جدا ٿيو آهي. پٺائي مسلسل خواهش جو اظهار ٿو ڪري تہ اهڙا آدرشي انسان ڪٿي ٿا رهن، جن ۾ منفي رويا نہ هجن، اهي جدوجهد ڪندڙ هجن بااصول هجن، سماجي اڻ برابري جبر، قهر سان جهيڙو ڪندڙ هجن. تاريخي طرح سان پٺائي جي دور ۾ جيڪي سياسي حالتون هيون ۽ جيڪي تحريڪون ان وقت هلي رهيون هيون، انهن جو ذڪر پڻ شاهہ جي شاعريءَ ۾ موجود آهي.سُر ڪاهوڙيءَ لاءِ محققن جي راءِ آهي تہ، اهو سُر شاهہ عنايت پاران هلايل هاري تحريڪ جي پس منظر ۾ لکيل آهي.

محقق بدر ابڙي پنهنجي ڪتاب ”سنڌ جو شاهہ“ ۾ ان معاملي تي تفصيلي روشني وڌي آهي.

”سُر ڪاهوري انهن هارين جي پس منظر ۾ لکيو ويو آهي، جيڪي شاهہ عنايت جا ساٿي هئا.گهڻو ممڪن آهي تہ پٺائيءَ هن سُر ۾ ڏنل بيت پنهنجي پهرين روپوشيءَ دوران چيا هجن، ڇاڪاڻ تہ سُر مان اندازو لڳي ٿوتہ پٺائي گهر ڇڏي ڪاهوڙين جي تلاش ۾ ائين نڪتو هو، جيئن سسئي پنهور کي قربان ڪيو هوهن سُر منجهان هڪ ٻي ڳالهہ بہ محسوس ٿئي ٿي تہ نوجوان پنهنجو پاڻ کي هن تحريڪ لاءِ جسماني طور ارپڻ خاطر نڪتو هو، پر ان کان اڳ بہ سندس سوچ، پرچار ۽ همدرديون ڪاهوڙين سان وابستہ هيون. پٺائي تلاش دوران پٽڪندي هنڌ هنڌ پڇائون ڪندو ٿي ويو، ڇاڪاڻ تہ ڪاهوڙين جا ــــ نڪاڻا ــــ لڪل هئا“. (ابڙو 2000: 91)

شاهہ پنهنجي، مشاهدي، سياسي ۽ سماجي شعور جو اظهار پنهنجي شاعريءَ ۾ ڪندي سماج جي هر رخ کي نروار ڪندو نظر ٿو اچي، جذبن، ڪيفيتن، سوچن، دردن، پيڙائن جي اظهار کان ويندي نظرين ۽ شعوري ڏارائن تائين، سندس فڪر نهايت ڳوڙهو ۽ گهڻ رُخو آهي.

”تون هڏا ڪُجاڙيا، سنجهي سعيو نہ ڪرين؟
سوارا سَنبَ کڻي ڪاهوڙيويا،
نڪتين ڪِيا، ڏُٺَ ڏوراڻي ڏيهہ جو“.
(آڏواڻي، 2012 : 550)

ڏوٿي سا ڏورين، جا جُوءِ سُئي نہ ٻڌي،
پاسا مَٿي پاهئين، ڪاهوڙي ڪوڙين،
وِڃا، اُتِ ووڙين، جِتِ نِهايت ناهہ ڪا.
(آڏواڻي،2012 : 550)

هنن بيتن مان ظاهر ٿئي ٿو تہ شاهہ عوام کي مخاطب پيو ٿئي تہ ڪوشش ڇو نٿا ڪريو؟

ڪاهوڙين جي ڪاميابيءَ جو راز سوير ئي سفر تي نڪرڻ جو آهي، ڪاهوڙي سوير ئي سَنبَ کڻي هليا ٿا وڃن. مٿين بيت ۾ ’سَنبَ‘ لفظ بہ اهم آهي جنهن جي معنيٰ سنڌي لغت ۾

”سنڌڻ“، ترڻ يا ڪنهن ڪم لاءِ حوصلو ڪرڻ همت ڪرڻ اڳتي وڌڻ، پساھ وسيلي درياءَ ترڻ جو حوصلو ڏارڻ.

(بلوچ، 2006 : 391)

ائين ٿو محسوس ٿئي ٿي تہ ڀٽائي هتي همٿ ۽ حوصلي جي ڳالھ پيو ڪري تہ جنهن ۾ حوصلو ۽ همٿ هوندي اهو نوان ڏيھ ڳولهيندو ۽ ذٽ لفظ پڻ علامتي آهي. ڏوٽي اهي جيڪي ذٽ کي تلاش ڪن، ذٽ اها اٽلپ عقل، ساڃاھ يا مزاحمت آهي اهو فڪر آهي جيڪو سماج کي بدلائڻ لاءِ ڪم اچي ٿو.

”وڄا: وديا، عقل سمجھ، ڏاهپ دانائي مٽيا“

(بلوچ،2006 : 693)

ڀٽائي چوي پيو تہ ڏوٽي ان جاءِ جي تلاش ۾ ٿا وڃن جيڪا ڪنهن بہ ٻڌي نہ آهي نہ ڪنهن کي خبر آهي

”وڄا اٽ ووڙين جت نهايت ناھ ڪا“

ووڙين لفظ بہ غور طلب آهي، ڇو تہ هتي صرف ڳولا جي ڳالھ نہ پئي ٿئي،پر هتي گم ٿيل شئي جي ڳولا پئي ٿئي. ڪاهوڙي جبلن ڏانهن ٿا وڃن. هو سماج جي مروج ريتن رسمن، جبر، ڏاڍ کان پري آزاد سماج جا خواب ٿا ڏسن.

ڏوٽي اهي آدرشي انسان آهن جيڪي سمجھ، عقل، ساڃاھ، شعور، فڪر، نظريي جا پابند آهن. سياسي ڏيڻ ۾ قاتل سماج لاءِ صاف پيغام آهي تہ نوان سماج ٺاهڻ لاءِ لڪي ڳولها ڪرڻي پوندي.

ڪاهوڙين وٽ دنياوي شيون نہ آهن، پر انهن وٽ پنهنجي نظريي جا سرچشما آهن، جن جي بنياد تي هو نيون دنيائون ڳولهڻ نڪرن ٿا. عقل سمجھ مطابق ظلم جي نظام کي رد ٿا ڪن.

سر ڪاهوڙيءَ ۾، ڪاهوڙين جي درد جو ذڪر بہ آهي.

مون ڪاهوڙي لکيا، گهرين نہ گهارين،
واحد لڳ ولهن ۾، رويو جر هارين،
گوندر گذارين، جھ ڏوٽي ذٽ گڏ ٿيا.

(آڏواڻي، 2012 : 551)

جڏهن جبر ۽ استحصال جو وقت هوندو آهي تہ ساڃاھ وند گهرن ۾ ڪونہ ويهندا آهن، جدوجهد ۽ مزاحمت لازم ٿي پوندي آهي. طبقاتي سماج ۾ پيڙهيل طبقن جي آجپي جي جنگ، پنهنجي ڌرتيءَ ڌٽين جي ڏک جي پيڙا محسوس ڪندي شين مان جر هاريندا رهندا آهن. جتي بہ مزاحمت ڪندڙ گڏ ٿيندا آهن اتي مزاحمت جا هزارين دروازا ۽ رستا کلي ويندا آهن. شاھ مسلسل جدوجهد ۾ وڃايل آزادي ۽ وڃايل ’وٽ‘ عقل جي تلاش جو ذڪر ٿو ڪري، جبل جهاڳي، اڙنگها پنڌ ڪري، ’ذٽ‘ حاصل ڪن ٿا.

اها شئي ڪتڻ جي تي نہ آهي، ائين ٿو محسوس ٿئي تہ اهو علم آهي، شعور آهي، آگاهي آهي، جيڪا ڪتڻ جي نہ آهي، ڇو تہ مادي شيون تہ بهرحال ختم ٿي وينديون آهن. شاھ ڀٽائي لفظ ’ذٽ‘ جي اصطلاحن گهڻين معنائن ۾ استعمال ڪيو آهي. ڪاهوڙي جنهن مقصد يا منزل ڏانهن وک وڌائين ٿا، ان تي پهرين گڏجي ويهي غور و فڪر ڪري ويچار ونڊي پوءِ قدم وڌائين ٿا. سهپ، رواداري، محبت ۽ مقصد لاءِ جان جي پرواھ نہ ڪرڻ هنن جي روايت ۽ طريقو آهي. سوز ۽ سڙڻ، دنياوي شين کي تياڳي هڪ مقصد جي حاصلات لاءِ مسلسل جدوجهد ڪاهوڙين جو طريقو آهي.

آزاديءَ جا سچائيءَ جا متوالا، اتي پنهنجي شعور مان اُجالو پکيڙين ٿا جتي اڳ ڪوبہ ڪونہ پهتو آهي. نہ انسان نہ ئي پکي پکڻ اتي پهچي سگهيو آهي اهي نوان رستا، نوان گس، سواءِ ڪاهوڙين جي ٻيو ڪوبہ نٿو ڳولهي سگهي.

وَ رُ سا سُ جي ويڙهجنهن ۾ سَ جَ ڻ هيڪڙو،
سو ماڳُ ئي ڦير، جتي ڪَوڙ ڪُماڙُ هين.“

(آڏواڻي، 2012 : 557)

شاھ پنهنجي سوچ ۾ وسعت رکندڙ شاعر آهي، هو متي ڏنل شاعري ۾ اها ڳالھ چوي ٿو تہ اها جاءِ سڃي ۽ ويران تي هجي جتي آدرشي انسان اڪيلو هجي، گهٽائي، جيڪا نقصان پهچائيندڙ هجي اها ڪم جي نہ آهي، وسنديون عقل وارن سان، آدرش رکندڙ آزاديءَ جي چاهتا رکندڙن سان وسنديون آهن، گهٽائي جنهن ۾ ڪا سُرتا هجي، ڪمزوري هجي، اتان ماڳ مٽائي ڇڏي.

سُر رامڪليءَ ۾ پنهنجي نظريي کي وڌائيندي شاھ، ڪاهوڙين جي قسمن کي وڏيڪ تفصيل سان بيان ڪيو آهي ۽ انهن جي مختلف نالن ۽ انهن جي طريقن بابت پڻ

ٻڌايو اٿس ۽ پنهنجي بي انت عشق جو اظهار ڪيو اٿس، ۽ انهن جوڳين، سنياسين کان سواءِ جيئڻ کان بہ انڪاري ٿو ٿئي.

سُر ڪاهوڙي ۽ سُر رامڪليءَ ۾ عجيب تسلسل ۽ فڪري ويجهڙائپ وارو رشتو آهي.سُر ڪاهوڙيءَ، ڪاهوري، دوئي، جبري دوري، استحصال وارن روين کان انڪار ڪري، سچ جي ڳولا ۾ جبلن جا اڙانگا پنڌ ڪري نئين دنيا ڳولهڻ وڃن پيا تہ، وري سُر رامڪليءَ ۾ شاهہ انهن جي تلاش ۾ نڪري ٿو جيڪي سچ جي راهہ ۾ گم ٿي ويا. انهن جي پويان ٿو وڃي ۽ انهن جي سچائي ۽ اَورچائي جي ساک ڏيندي انهن کانسواءِ جيئڻ کان انڪاري پيو ٿئي.

"ميڙيو پاڻ، پريون ڪيو" جوڳي جَ لائين،
سامي سڳڙين سين، خوديءَ کي کائين،
هو جي تار تگائين، آئون نہ جيئندي اُن ري

(آڏواڻي،2012 : 573)

ڀٽائي انهن آدرشي انسانن جي واکاڻ ٿو ڪري جن پنهنجي مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ، پنهنجي وجود کي، جلائي ڇڏيو، هر قسم جي غرور تڪبر، هٺ وڏائي کي پسم ڪري، عام انسانن کي جبر جي ڏبڻ مان ڪڍڻ لاءِ مزاحمت ڪندا رهيا. انتشار واري دور کي ويرتا سان منهن ڏيندا رهيا، اهڙن سورمن جنگ جوانن کان سواءِ زندگي اجائي آهي.

شاهہ ڀٽائيءَ جي شاعريءَ کي موجوده دور جي حالتن پٽاندڙ پرکجي تہ، موجوده وقت جي سياسي ۽ سماجي پيچ ڊاهہ واري صورتحال ۾ باشعور ۽ روشن خيال ڌرين لاءِ واضح پيغام موجود آهي. ڀٽائي، جنهن سماج جي تصوير پيش ڪري پيو ان ۾ باشعور ماڻهن تي مزاحمت لازم آهي. عقيدت کان وڌيڪ عقل ۽ شعور سان حالتن جو تجزيو ڪري پوءِ آدرشي ماڻهن سان عشق، ڪري انهن جي جدوجهد ۽ مسلسل مزاحمت کي پيٽا ڏيندي، انهن جي روشن ڪيل راهن تي قدم رکجي. سنڌي سماج وٽ شاهہ جي شاعري هڪ اڻ کٽ خزانو آهي، جنهن جي چاهي وقت جي محققن کي پاڻ ڳولهڻي آهي.

سُر ڪلوڙي ۽ سُر رامڪليءَ جا ڪيترائي پهلو اجا تحقيق طلب آهن. ڪيترائي اهڙا لفظ آهن جن جي معنائن تي تحقيق جي ضرورت آهي. وقت جي

ضرورت آهي تہ شاهہ کي تصوف جي وارتائن کان ٻاهر ڪڍي موجوده دور جي حالتن مطابق پرکڻ جي ڪوشش ڪجي تہ انسان کي، سنڌي سماج ۾ بهتري آڻڻ لاءِ گهڻي مدد ملي سگهي ٿي، جستجو ۽ ڳولها، مسلسل جدوجهد ۽ مزاحمت جو پيغام هر دور لاءِ پراڻو ٿي نٿو سگهي.

حوالا

آڏواڻي ڪلياڻ، 'شاهہ جو رسالو' (2012)، ثقافت کاتو حڪومت سنڌ.
بلوچ، ڊاڪٽر نبي بخش، (2006)، سنڌي لغت، سنڌي لئنگويج اٿارٽي.
بلوچ، (2006: 519)
محمد حسين ڪاشف، (2011)، شاهہ جي رسالي جي سچائي، جلد ٻيون، ثقافت کاتو حڪومت سنڌ.
ابڙو بدر، (2000)، 'سنڌ جو شاهہ' شاهہ عبداللطيف ڀٽائي چيئر، ڪراچي يونيورسٽي.
آڏواڻي ڪلياڻ، (2012)، شاهہ جو رسالو ثقافت کاتو حڪومت سنڌ.
آڏواڻي، (2012: 550)
بلوچ، ڊاڪٽر نبي بخش، (2006)، سنڌي لغت، سنڌي لئنگويج اٿارٽي.
بلوچ، (2006: 93)
بلوچ، (2006: 705)
آڏواڻي ڪلياڻ، (2012)، شاهہ جو رسالو ثقافت کاتو حڪومت سنڌ.
آڏواڻي (2012: 551)
آڏواڻي، (2012: 573)